

Anmeldelser

H. P. CLAUSEN: Hvad er historie? Den historiske videnskabs metodiske grundspørgsmål og nyere synspunkter på historieforskningens teoretiske problemer. Berlingske Leksikon Bibliotek bd. 22. København, Berlingske Forlag, 1963. 164 sider. 4 plancher. 9,75 kr.

Interessen for historieteori synes for tiden at være meget levende. Det skyldes formodentlig bl. a. moderne filosofis stærke erkendelsesteoretiske og videnskabsteoretiske orientering, men også udviklingen i samfundsvidenskaberne, der har givet historikere verden over nye impulser til at prøve mulighederne for et samarbejde og dermed til at undersøge deres eget fags teoretiske grundlag. Det er symptomatisk at der 1960 begyndte at udkomme et internationalt tidsskrift for historieteori og -filosofi, *History and Theory*, som allerede har bragt en lang række værdifulde afhandlinger af filosoffer, historikere og samfundsforskere. På vore breddegrader har den filosofisk dannede norske historiker professor Ottar Dahls banebrydende disputats fra 1956 og hans øvrige arbejder om metode og teori stimuleret interessen for historieteoretiske spørgsmål og skærpet kravene til historikernes behandling af dem. 1965 begyndte en gruppe nordiske historikere at holde regelmæssige møder om metode og teori. Initiativtagerne var Ottar Dahl og universitetslektor i Århus H. P. Clausen (jfr. nedenfor, s. 200).

H. P. Clausen viste tidligt at han var optaget af historieteoretiske problemer og kendte til den internationale teoretiske litteratur (se bl. a. hans afhandling i *Jyske Samlinger*, ny rk. IV, 1957-58). Han må nu anses for den kyndigste her hjemme på området. Hans bog er led i en serie af almenlæselige skrifter, men skønt den er velskrevet henvender den sig mest til fagfolk; forf. præsenterer læserne for en række ikke lige tilgængelige moderne begreber og tankegange og bruger lovlig mange fremmedord. Til gengæld har danske historikere god grund til at påskønne hans værk. Det er et pionerarbejde, for så vidt som det er det første skrift på vort sprog der giver en fyldigere kritisk oversigt over væsentlige sider af den nyere og nyeste historieteoretiske diskussion, og redegørelsen er som helhed vel gennemtænkt, flere steder fortrinlig. Forf. refererer en lang række modstridende opfattelser i litteraturen og

behandler dem med megen finhed fra den praktisk arbejdende historikers synsvinkel. Han viser tillige at han har sin egen, oftest velbegrundede mening om de vigtigere spørgsmål. At den ikke sjældent er påvirket af Ottar Dahls anerkender han villigt, ligeså at han i modsætning til Dahl ikke har særlige filosofiske kundskaber.

Efter en indledning giver forf. en kort og god oversigt over historieforskningens og historicopfattelsens udvikling, og behandler derefter i tre kapitler henholdsvis definitionen af historie og forskningsprocessen, kilderne og kildekritikken, og teoridannelsen. Navnlig afsnittene om forskningsprocessen og teoridannelsen indeholder adskilligt der er velkomment og nyt for de fleste danske læsere, men også om kilderne har forf., delvis i tilslutning til Ottar Dahl, noget at sige som fører ud over Erslevs Historisk Teknik. På næsten hver side i bogen er der bemærkninger som man bifalder og ræsonnementer der overbeviser, men meget indbyder rigtignok til modsigelse. Jeg kan ikke samle mine indvendinger under enkelte synspunkter, og pladshensyn udelukker at nævne alle de steder hvor jeg er uenig med forf. eller må sætte spørgsmålstegn. Det følgende er blot nogle randnoter. Af hensyn til bogens udstrakte benyttelse som lære- og håndbog medtager jeg en del mere formel detailkritik, der også gælder visse af forf.s definitioner. E.m.m. er en definition nemlig ikke »kun en pædagogisk formel« (s. 44). Det er rigtigt at definitioner »ingen problemer løser«, men en upræcis definition kan føre undersøgelsen på afveje, og en ufrugtbar kan få den til at gå i stå.

Det er væsentligt og værdifuldt at forf. fremhæver forskningsprocessens enhed, vekselvirkningen mellem kilder og forsker, den »ganske komplicerede interrelation« mellem bestræbelserne for at etablere »fakta« og fortolkningen af dem (s. 97), den nøje sammenhæng mellem beskrivelse og forklaring (s. 104). På forholdet mellem forskning og skriftlig fremstilling vil han dog ikke gennemføre enhedssynspunktet; han anser de to ting for at være logisk adskilt, selv om de »i praksis kan befrugte hinanden« (s. 56f.). Da jeg ligesom forf. mener at forskningsprocessen logisk begynder med en problemstilling (hvilket i parentes bemærket ikke som mange tror er en nymodens opdagelse, den samme tanke er udtrykt bl. a. af Droysen) har jeg svært ved at følge ham her. For mig er forskningen og formuleringen af resultaterne fra første øjeblik uløseligt forbundne, og om den endelige formulering nedfældes på papiret og befordres i trykken er et praktisk spørgsmål.

I afsnittet om kilderne og kildekritikken skelner forf. s. 64 ff. mellem samtidshistorie, der kan »skabe sit eget kildemateriale« ved interviews o. l., og den øvrige historie inklusive forhistorien, som har et een gang for alle givet kildemateriale. Jeg kan ikke se at han har grund til at drage dette principielle skel, når han hævder at en kilde først bliver kilde i det øjeblik den møder en historiker med den rette viden og teknik, at

oplysningerne i kilden kun er »latent til stede« og kræver en indsats fra historikeren for at blive hentet frem. Det samme må gælde de endnu levende personer, som samtidshistorikeren udspørger, og deres latente viden. Men samtidshistorikeren anvender naturligvis – ligesom arkæologen – en særlig teknik.

Forf. erstatter Erslevs betegnelser »talende« og »stumme« kilder, som Erslev selv fandt noget gammeldags, med de mere moderne klingende udtryk symbolske og ikke-symbolske. Da dagligsprogets »symbolske« har en anden betydning og bruges også om »stumme« kilder, foretrækker jeg dog Ottar Dahls »meddelende« og »ikke-meddelende«. Til forf.s kildeinddeling kan iøvrigt bemærkes, at en primær kilde ikke behøver at være »ophav til kendte, sekundære kilder« (s. 86). Hvad han siger om vidneværdsættelsen s. 89 f. kan suppleres med Marrous kloge ord: Selv om jeg har konstateret at mit vidne har været til stede ved den scene han beskriver, at han har været placeret godt, sådan at han kunde iagttage den, vil jeg aldrig kunne vide om han ikke ved et uheld er kommet til at knibe øjnene sammen eller at nyse i det afgørende øjeblik (De la connaissance historique, 1964, s. 129). Hvad kildebennyttelsen angår, tvivler jeg på at usikkerheden i slutninger fra en kilde brugt som levning altid er størst, »når kilden sættes i relation til viljesakten, hensigten eller tanken, der har fundet udtryk« i den (s. 79). Kan det ikke være sikrere at slutte fra en plov eller en økse til hensigten med dem end til f. e. en kulturpåvirkning? Og efter min erfaring er det ofte lettere at fastslå tendensen i en berettende kilde med sikkerhed end at slutte til andre momenter i dens »ophavssituation« – for slet ikke at tale om den historiske virkelighed kilden explicit beretter om.

Mine indvendinger mod dette afsnit gælder især forf.s behandling (i det interessante stykke s. 74–84) af det gamle spørgsmål om begreberne levning og beretning. Forf. går i sin definition ud fra at det at bruge en kilde som levning er ensbetydende med at sætte den »i relation til ophavssituationen«, finde ud af hvad den oplyser om den situation i hvilken den blev til, og ikke mindst om de faktorer der kan tænkes at have påvirket dens troværdighed. Til dette formål kan historikeren åbenbart benytte alt hvad kilden meddeler om sin ophavssituation, herunder altså godvillige og explicite oplysninger. I den forbindelse drager forf. en skarp grænse mellem »de symbolske kilder, der kun kan benyttes som levninger«, og det øvrige »symbolske« kildestof (s. 75 f., 80 ff.).

Forf. er her påvirket af Ottar Dahls syn på forholdet mellem det »normative« og det »kognitive« i kilderne. H. P. Clausen siger definerende, at »kognitive kilder« giver »oplysninger om det, som er eller var virkeligt«, mens »normative kilder« giver »udtryk for ønsker eller krav om hvordan noget bør være«, eller »udtrykker vurderinger af faktiske forhold eller muligheder« (s. 81). Jeg kan ikke følge forf. i denne distink-

tion mellem (explicit) »udtryk for« og »oplysninger om« noget, eller i hans skelnen mellem det historisk virkelige og ønsker eller vurderinger, et skel der også svarer dårligt til det begreb »historisk virkelighed« han ellers opererer med (se f. eks. s. 78). Jeg kan heller ikke følge forf., når han går ud fra at der eksisterer rent kognitive eller normative kilder (selv om han »oftest« finder kognitive og normative elementer kombineret i teksterne, s. 81).

Endelig er det forvirrende for den historiker som skal bruge de to begreber i praksis, at Ottar Dahl, og såvidt jeg kan se også forf., lader kildens (d. v. s. ophavsmandens) hensigt indgå i definitionen (Ottar Dahl: Kilden har til hensigt å meddele o. s. v.; kognitive elementer = utsagn som vil gi faktiske opplysninger om et saksforhold; normative elementer = utsagn som vil gi uttrykk for ophavsmandens holdning til et saksforhold o. s. v. (Historie VII, 1966, s. 5 f.). Clausen s. 82: Inddelingen tager sit udgangspunkt i kildernes intention; jfr. s. 78 øverst). Ottar Dahls begreb »normativ« har i dets relation til ophavssituationen for mig som for H. P. Clausen (s. 83) betydning ved at indbefatte noget af det som påvirker kildens troværdighed. I den forbindelse har netop de kognitive og normative elementer, som det *ikke* var ophavsmandens hensigt at meddele, en særlig interesse. Forf. lægger da også i sine eksempler på kilders brug som levninger megen (udelukkende?) vægt på kildens »ufrivillige«, altså utilsigtede oplysninger (s. 75 f. om Saxo; s. 83 f. om Lundenekrologierne m. m.; jfr. s. 77 nederst og s. 78 øverst). Disse oplysninger omfattes ikke af Ottar Dahls definition, hvis man forstår den efter ordlyden, og vistnok heller ikke af forf.s (?), mens begge definitioner naturligvis kan omfatte implicite elementer af begge kategorier, for så vidt de er tilføjet kilden med hensigt (jeg bruger ordet »element« i en videre betydning end Ottar Dahl, f. eks. om underforståelser og camouflerede normative holdninger). De »ufrivillige« elementers betydning gør distinktionen mellem »udtryk for« og »oplysninger om« endnu mere kunstig i mine øjne. I øvrigt er der jo meddelende kilder der ikke »har til hensigt« at meddele noget til andre end ophavsmanden selv, og som ikke tilsigter »at give information videre« (s. 78 øverst), f. eks. private dagbøger eller regnskaber. Historikerens formål er at få noget at vide ved hjælp af kilderne, uanset om det var ophavsmandens hensigt at meddele det, og det er i det følgende mit synspunkt. For klarhedens skyld taler jeg nedenfor kun om sproglige historiske kilder, der meddeler et meningsindhold.

Ser jeg bort fra spontane udbrud, som vel altid vil sige noget om ophavsmandens »holdning«, og bruger jeg ordet vurdering i vid betydning som betegnende en forudsætning for at man foretrækker noget for noget andet, kan jeg ikke forestille mig en kilde, end ikke et enkelt kildeudsagn, der ikke indeholder i det mindste eet (implicit) normativt element,

nemlig ophavsmandens eller -mændenes vurdering af hvad der skal eller bør meddeles og på hvilken måde det skal ske; det har ofte ringe betydning for historikeren, men i mange tilsyneladende rent kognitive kilder er det af stor interesse. Ikke engang telefonbogen eller vejviseren er rent kognitive – nogle abonnenter giver sig finere titler end de har ret til, vejviseren medtager kun et udvalg af de bedre lejere, begge håndbøger former oplysningerne om hver enkelt af de optagne ud fra en økonomisk eller anden vurdering. Jeg kan heller ikke tænke mig at der findes rent normative kildeudsagn, og jeg er uenig med forf. om historikerens benyttelse af det normative i kilderne. »Når en kilde overvejende eller helt består af normative (evaluative) elementer, vil den kun kunne benyttes som levning, idet den sættes i relation til ophavssituationen«, siger han s. 82. Men en kun overvejende normativ kilde må indeholde kognitive elementer, så jeg går ud fra at der her foreligger en lapsus. Og forf.s og Ottar Dahls påstand om at det normative i kilderne kun kan bruges som levning, »d. v. s. til kunnskap om ophavssituasjonen« (Ottar Dahls udtryk, anf. sted), kan jeg ikke godkende.

Ophavssituationen vil altid indeholde noget som tillige hører til den historiske virkelighed udenfor ophavssituationen. Af visse påbud i Jyske Lov, der af forf. formentlig vil blive betegnet som rent normative udsagn, vil jeg slutte at der ikke blot da loven blev til, men en rum tid forinden, fandtes bønder i Danmark. Jeg slutter altså fra et »normativt udsagn« til eksistensen af noget udenfor ophavssituationen, og jeg vil mene at jeg gør det lige så direkte og med en lignende grad af sikkerhed som når jeg af et regnskab slutter at der brugtes øl og sukker i en husholdning. Efter mine begreber benytter jeg i begge tilfælde kildens kognitive side, og i hvert fald for lovens vedkommende dens »ufrivillige« oplysninger, da det jo næppe var lovgiverens hensigt at meddele samtidens landbrugere at de eksisterede.¹ – Endvidere er ophavssituationen som helhed en del af den historiske virkelighed. Når et kildeudsagn f. eks. explicit udtrykker en vurdering, oplyser det noget om en psykisk

¹ Iflg. forf.s og Ottar Dahls definition er så vidt jeg kan se »jeg syntes at fredsbebetingelserne var vanærende« et lige så normativt (evaluativt) udsagn som »jeg synes at fredsbebetingelserne er vanærende«. Begge udsagn er »udtryk for ophavsmandens holdning til et sagforhold«, og hvis det sidste udsagn ikke giver »oplysninger om det, som er eller var virkeligt«, gør det første det formentligt heller ikke. Har jeg ret i dette, vil man i memoirer kunne finde talrige udsagn, som efter de to historikers definition er normative, og som (tillige) giver oplysninger om noget udenfor memoirernes ophavssituation, f. e. forfatterens holdninger o. s. v. da han var barn. Hvis man for at komme ud over denne vanskelighed udvider begrebet ophavssituation til at omfatte »ophavsmanden og hans tid« i almindelighed, forøger man blot antallet af overvejende kognitive, »fortidsrettede« udsagn, der kun kan bruges som levninger (jfr. nedenfor), samtidig med at begrebet ophavssituation mister noget af sin intime forbindelse med kildens tilblivelse.

holdning hos ophavsmanden, og holdningen hører for historikere i almindelighed til den historiske virkelighed, optræder i vore teorier, indgår i vore årsagsforklaringer. For så vidt har det »normative« udsagn for mig en kognitiv, berettende side. Ophavsmanden kan betragtes som et – mere eller mindre pålideligt – førstehandsvidne såvel om sin vurdering som når det gælder et optrin han har overværet og fortæller om i et kognitivt udsagn. I begge tilfælde spørger historikeren: kan vi stole på hvad han siger?, og behandler altså i sin kildekritik også det »normative« udsagn som beretning (jfr. Erslev: *Historisk Teknik*, udg. 1926, s. 42 f., 52 f., 56, 85). Forf.s distinktion mellem den kritiske prøvelse af normative og kognitive kildeelementer (s. 84) forekommer mig ikke at træffe noget i denne sammenhæng væsentligt. Vurderingen og principielt optrinnet hører med til kildens ophavssituation i egentlig forstand (jfr. s. 80), hvis ophavsmanden fortæller om dem med det samme. Bruger vi de to udsagn til at belyse ophavssituationen, behandler vi dem iflg. forf. og Ottar Dahl som levninger i vore slutninger. Men vi bestemmer i så fald begrebet levning ved det vi slutter til, ikke ved det vi slutter fra, og efter min opfattelse kan vi lige så godt hævde at vi slutter fra beretninger.

Fordi ophavssituationen er et stykke historisk virkelighed, kan historikerens interesse for den gå i to retninger. Han kan interessere sig for ophavssituationen for dens egen skyld – brug af landskabslovene til kundskab om tidens samfundsforhold er et eksempel – eller betragte den som et middel til at belyse kildens troværdighed. I sidste tilfælde vil kildens normative elementer have særlig betydning (jfr. s. 83), men ikke de normative alene. I den forbindelse er der grund til at fremhæve en speciel gruppe kognitive udsagn. F. eks. støder man ikke sjældent i en dagbog på sætninger af typen: »Igår lukkede jeg først denne bog da det var ved at blive mørkt« og »Mens jeg skrev disse linier er det blevet sent og jeg er blevet søvnig« (jfr. Provst Frederik Schmidts *Dagbøger I*, 1966, s. 79, 123), eller: »De sidste linier har jeg tilføjet senere« (jfr. adskillige steder i Kriegers dagbøger). Sådanne sætninger er ikke mindre kognitive end f. eks. »Onsdag kl. 7 underskrev jeg med sorg fredstraktaten«, men de har intim tilknytning til dagbogens ophavssituation og kan ofte belyse bogens kildeværdi. Iflg. forf. og Ottar Dahl fungerer de som levninger, hvis vi bruger dem til at få kundskab om dagbogens ophavssituation; og jeg kan ikke se at vi kan bruge dem til andet. Hvis man vil fastholde de to historikers definition, kan man altså e.m.m. ikke opretholde det skel de sætter mellem elementer der kun kan benyttes som levninger (nemlig for forf.s vedkommende de normative (s. 82), for Ottar Dahls tillige de »fremtidsrettede« kognitive elementer), og andre meddelende elementer. Konsekvensen af definitionen bliver at en række

»fortidsrettede« kognitive, berettende elementer² kun kan bruges som levninger. Det vil gøre en kildeinddeling efter Ottar Dahls linier endnu mere indviklet, og motiveringen for at skelne mellem levning og beretning bliver endnu spinklere.

Den korte mening med denne lange udredning er, at forf.s stort set til Ottar Dahls svarende definition af hvad det vil sige at benytte en meddelende kilde som levning går på tværs af historikernes faktiske brug af kilderne og forflygtiger noget væsentligt og værdifuldt i det ældre begreb »brug af kilden som levning«. De to historikeres opfattelse afviger klart fra Erslevs. Når Erslev skelnede mellem at bruge en kilde som levning (frembringelse) og som beretning, var det fordi han ved at benytte den første fremgangsmåde mente at have et sikrere udgangspunkt og derfor anså det for muligt at nå til sikrere resultater. Modsat Ottar Dahl og (tildels?) H. P. Clausen lader han grundlaget for sine slutninger, ikke det der skal sluttes til (ophavssituationen), afgøre om en kilde bruges som levning. »Slutningen fra beretning er mindre sikker end slutningen fra frembringelse«, siger han (anf. skr. s. 75). Så kategorisk vil H. P. Clausen ikke udtrykke sig, og kan det ikke, alene fordi han vil benytte explicite normative udsagn bare som levninger. Her vilde Erslev formentlig være uenig med ham. Erslev vil åbenbart ved denne brug af en historisk meddelelse i de fleste tilfælde ikke gå ud over det H. P. Clausen kalder »ufrivillige vidnesbyrd«, eller i hvert fald det som i almindelighed er »ufrivilligt« og derfor mindre usikkert. Sluttes han fra tonen i et brev at brevsriveren er glad, bruger han brevet som levning; sluttes han fra en direkte udtalt glæde, benytter han det som beretning (anf. skr. s. 85; konsekvent gennemfører han dog ikke dette synspunkt, se s. 74 f.). Heraf fremgår iøvrigt at han betragter et explicit »udtryk for ophavsmandens holdning« som en beretning.

Hvis man vil bevare et specielt begreb »brug af kilden som levning«, vilde jeg foretrække at man fulgte Erslevs tendens og i hvert fald undlod at betragte explicite normative og »fremtidsrettede« kognitive udsagn udelukkende som levninger. I så fald kan jeg ikke give en definition så klar som Ottar Dahls. »Ufrivilligt vidnesbyrd« er et uheldigt ord, bl. a. fordi det anvendes om meget som ophavsmanden ikke vilde have noget imod at sige; »implicit« eller »indirekte« er ikke bedre, fordi antydninger og underforståelser kan være bevidst vildledende (hvad Erslev naturligvis er klar over, anf. skr. s. 42), og desuden er det ikke let at se en klar

² Ottar Dahl regner ikke med „samtidsrettede“ kildeudsagn. Er udsagn som »Der foregår i øjeblikket forhandlinger om. . . « og »Situationen er for tiden den at. . . « ikke »samtidsrettede«? Den slags udsagn forekommer hyppigt i aviser og ikke mindst i direkte tale, gengivet f. e. i stenografiske referater eller i film af historiske begivenheder, optaget mens begivenhederne fandt sted.

forskel på »direkte« og »indirekte« vidnesbyrd, når enhver kildebenyttelse principielt opfattes som en fortolkning; »ubevidst« eller »utilsigtet« var måske det bedste, hvis det ikke var så svært at skelne mellem hvad der er bevidst og ubevidst, tilsigtet og utilsigtet i en meddelelse. Og intet af disse udtryk passer til de sikreste og enkleste slutninger fra meddelelsen betragtet som levning eller frembringelse. Definitionen efter denne opfattelse må altså formentlig blive vag. Men det svarer godt til at det også når man bruger Ottar Dahls definition er vanskeligt at holde historikerens praktiske brug af kilderne som levninger og beretninger adskilt (jfr. Erslev s. 85 og H. P. Clausen s. 81).

Det forekommer mig at få og meget rummelige definitioner passer bedst til de glidende overgange mellem kildetyperne og i vor brug af dem. Jeg vilde derfor hellere sige at enhver meddelelse om noget materielt eller immaterielt indenfor historieforskningens område kan bruges både som levning og beretning. Derved mister det sidste ord ganske vist resten af sin allerede stærkt udvandede oprindelige betydning af fortælling og kunde passende udgå som terminus technicus. Da alle kilder er levninger, og da det er så svært at finde en tilfredsstillende definition på en særlig »brug af kilden som levning«, er også dette sidste, i gåseøjne satte begreb til meget besvær og kunde måske ligeledes uden skade forsvinde. Ottar Dahl taler i modsætning til H. P. Clausen kun om normative og kognitive »elementer« i kilderne, understreger (anf.sted s. 6) at disse elementer kan forenes i samme udsagn, og mener derfor ikke at de giver grundlag for en konkret klassifikation. Det er jeg enig i; jeg vil blot gå et skridt videre og sige at alle udsagn har både en normativ og en kognitiv side. Det gør ikke de to begreber mindre værdifulde for historikeren (jfr. s. 82).

Forf. tager i sin definition af historie klart standpunkt for sit fag som en videnskab, der beskriver socialt relevant menneskelig adfærd og ikke-menneskelige fænomener, som er relevante derfor, i deres tids- og sted-betingede individualitet, og han fremhæver at historiske problemstillinger næsten udelukkende er »rettet mod individuelle tilstande eller forløb, ikke mod generelle klasser af fænomener« (s. 52 f., 114). Det vil næppe mange af hans danske fagfæller gøre indsigelse mod, da han også vil betegne et tids- og stedbegrænset kollektivt fænomen som f. e. den engelske arbejderklasse i 19. årh. som individuelt. De fleste vil også være enige i, at der i historien tillige arbejdes med »generelle udsagn og begreber«, hvis generelle karakter oftest er begrænset i tid og rum (s. 117). Forf. mener at de historiske fænomeners lokalisering og navnlig deres datering til bestemte tidspunkter eller tidsrum kan bruges til at karakterisere vort fag i dets modsætning til de øvrige samfundsvidenskaber (s. 51 f.). Mit indtryk er at visse retninger indenfor sociologi og political

science nu i den henseende ligner historien, og f. e. i Sverige har en skole indenfor statskundskaben jo længe gjort det. På visse områder er grænsen mellem disse fag og historien derfor efterhånden blevet flydende. Økonomer, sociologer og political scientists har på deres måde, ofte med frugtbart resultat, behandlet historiske problemer, historikere er begyndt at samarbejde med andre samfundsforskere og udveksler erfaringer og synspunkter med dem til gavn for begge parter. Forf. betoner dog med rette at de historiske »data«, som har interesse for samfundsforskerne, oftest er så komplicerede på grund af sammenhængen mellem beskrivelse og forklaring – og man bør vel tilføje: har et så individuelt særpræg – at de ikke uden videre kan bruges af andre videnskaber til generalisationer (s. 104 f.). I hvert fald har kontakten med samfundsvidenskaberne yderligere stimuleret den interesse for kollektive fænomener og begrænset generelle udsagn, som den sociale og økonomiske historie og dens brug af statistik forlængst har vakt hos historikerne, og den moderne komparative historieforskning er vel tildels inspireret af sociologien. De sidste hundrede års intensive arbejde på alle historiens områder har samtidig medført at vor opfattelse af fortiden er blevet mere differentieret end før; vi ser klarere hvor forskelligt materielle og åndelige forhold har artet sig fra periode til periode, fra egn til egn. For så vidt er historieforskningens individualiserende karakter blevet bekræftet og understreget.

I polemikken s. 117 ff. mod Heinrich Rickert og mod Karl R. Popper synes forf. at ville benægte at historieforskningens objekter er »strengt individuelle«. Vil han også benægte at ethvert menneske er kvalitativt forskelligt fra alle andre? Jeg mener i hvert fald at det er det. Men jeg kan ikke se at dette, eller den omstændighed at en gruppe skifter helhedspræg når medlemmerne veksler, og at et individ påvirkes forskelligt i forskellige grupper, »i princippet må hindre en subsumption af fænomenerne under generelle begreber«, føre til antagelsen af en intuitiv erkendelsesform i historieforskningen og umuliggøre en forståelig beskrivelse af dens objekter. Selv et kvalitativt enestående fænomen som et menneske har jo nemlig talrige egenskaber der ligner andre menneskers. Jeg er enig med forf. i at et historisk fænomen kun kan beskrives rationelt ved hjælp af de karakteristika som det har fælles med andre fænomener, at det individualiserende i beskrivelsen ligger i kombinationen af kendte elementer; sådan er sproget indrettet. Men det betyder kun at fænomenets subsumption under generelle begreber aldrig kan blive absolut, at den rationelle beskrivelse aldrig kan udtømme det individuelle (hvilket jo iøvrigt også af praktiske grunde er umuligt). I den forstand gælder det at *individuum est ineffabile*. Alle historikere beskriver rationelt, i hvert fald de fleste af os må nøjes med det og finder det naturligt. Men jeg tør ikke benægte at enkelte med særlige evner intuitivt kan gribe noget af

det uudsigelige og give andre et indtryk af det gennem stilens kunstneriske virkemidler.

Det meget givende kapitel om teoridannelsen behandler også udførligt historieforskningens forklaringer, og herunder naturligvis især de vigtigste, årsagsforklaringerne. Jeg er enig med forf. i at vor måde at tænke på kræver at en eller anden form for regel eller »lov« – oftest kun underforstået, vag og begrænset, meget hyppigt blot en sandsynlig regelmæssighed – indgår i den historiske årsagsforklaring, hvis vi skal acceptere den som sandsynlig eller blot muligt rigtig. Det meste af hvad forf. siger til forsvar for de historiske forklaringers og det historiske begrebsapparats mangel på præcision kan jeg uden videre slutte mig til. Jeg finder det også naturligt og praktisk at betragte motivforklaringer som specialtilfælde af årsagsforklaringer (s. 134). Ofte taler historikere kun om årsager hvor det drejer sig om motiver, eller hvor i hvert fald motiver indgår som led i den kausale sammenhæng og må underforstås i forklaringen. Forf. siger at visse sociale fænomener »kan forklares, uden at der refereres direkte til enkelte individers motiveringer«, og nævner som eksempel den økonomiske krise efter 1929 (s. 47, 137 f.). Jeg vilde hellere sige: »forklares faktisk ofte« sådan. Det skyldes formentlig ikke at de enkeltes målorienterede handlinger i denne situation »føltes rettet mod noget helt andet«, for det forekommer tit ved individuelle motivforklaringer. Ved massefænomener er det praktisk umuligt at gå i detaljer, men netop fordi de enkelte handlinger var rettet mod noget andet, er en henvisning til deres motiver i en eller anden form nødvendig hvis krisen skal gøres forståelig.

Forf. skelner mellem historiske eksistensproblemer (hvad der skete o. s. v.) og forklaringsproblemer, men mener med rette at de to typer hænger nøje sammen og ikke kan adskilles i teoridannelsen (s. 98, 101). Alligevel må man hævde både at det er forklaringerne der giver historieforskningen dens egentlige eksistensberettigelse, og at det er dem der rejser de vanskeligste problemer, når man spørger om teoriernes overensstemmelse med den historiske virkelighed og om den historiske objektivitet, her forstået som muligheden for at andre end forskeren selv kan acceptere hans resultater.

Vi kan ikke sammenligne vore resultater, vore teorier om fortiden, med fortiden selv. Hvordan skal vi da sikre os at de som vi håber siger noget rigtigt om den historiske virkelighed? Overensstemmelsen mellem vore teorier kan ikke alene gøre det, og forf. peger da på kilderne og normerne for deres udnyttelse som det faste punkt: Vi kan søge at udtrykke det »vidnesbyrdene forpligter os til at tro«. Det er et mål, der lader sig nå, siger han, og »vi har formodentlig også lov til at tro, at vi ad den vej når frem til teorier med en eller anden reference til den

historiske virkelighed« (s. 107 ff.). I bogens slutning, hvor han kort og smukt, men rigtignok ikke ganske klart og centydigt, ridser historieforskningens og historieteoriens aktuelle, noget komplicerede situation op, er han i hvert fald stedvis lidt mindre beskeden: Historien tilbyder »sandheder med reference til den historiske virkelighed«, selv om der altid vil hæfte et subjektivt element ved dem. Og fagets objektive normer og forskernes indbyrdes kontrol begrænser relativiteten i historikernes resultater (s. 55, 113 f., 151, 153).

Dette er om man vil bogens to hovedteser, og det er navnlig den sidste forf. argumenterer for. Det mærkes at det ligger ham på sinde at forsvare sit fag mod overdrevne beskyldninger for subjektivism, for det han med et lidt uheldigt udtryk kalder vilkårlighed. Samtidig anfører han ærligt en række forhold der underbygger påstanden om i hvert fald et ikke ringe subjektivt element i forskningsprocessen og en deraf følgende relativitet i vore resultater. Et enkelt sted i bogens slutning erkender han endog at »beskrivelsen af menneskenes liv og færden aldrig kan blive andet end famlende og vilkårlig« (s. 152). Spørgsmålet er da hvor man ser relativitetens grænse, for i hvert fald den sidste af de to teser i dens almindelighed vil formentlig de fleste historikere kunne tiltræde.

Det er jo ikke troen på en ubegrænset subjektivitet og bevidst vilkårlighed, der gør de mest skeptiske blandt os tilbøjelige til at tale om mere end relative historiske »sandheder«, så snart vi kommer ud over de meget enkle data. Det er den omstændighed at etableringen af en mere kompliceret teori og navnlig en egentlig syntese åbner et vidt felt for den enkelte historikers kvalitative skøn, hans vurdering og valg, og dermed for virkningen af hans personlige forudsætninger. Ikke engang om de faglige normer er der altid enighed, hvad Arups og Friis' samtidige ved så godt som nogen. Og hvor langt bærer normerne overhovedet? Kan man virkelig nøjes med den indrømmelse at »det historiske ideal om en objektiv erkendelse af fortiden . . . ikke *altid* (anmelderens kursivering) kan realiseres tilfredsstillende« (s. 152)? Når vor benyttelse af kilderne principielt er en tolkning, »oftest« med flere hypotesemuligheder (s. 106), hvor tit kan man da i mere end subjektiv forstand tale om det vidnesbyrdene forpligter til at tro? S. 112 f. nævner forf. efter Ottar Dahl (Norsk Hist. Tidsskr. bd. 39, 1959, s. 171) seks af de faktorer som bestemmer forskningens udgangspunkt, fra valg af emne og problemstilling til valg af hypoteser, og finder det ikke rimeligt at de seks faktorer skulde være afhængige af et »livssyn«. Nej, muligvis ikke alle, og »livssyn« er måske endda her et uheldigt ord. Men iflg. forf. har historikerens »kendskab til verden og menneskene« »den største betydning« for hans problemstilling, og denne »kan« påvirkes af hans livsholdning. Og når problemstillingen atter bestemmer hvilke fakta han drager frem og hvil-

ken betydning han tillægger dem (s. 60, 68, 110, 113), og når der ofte, og ikke mindst ved årsagsforklaringer, kan argumenteres for flere hypoteser, af hvilke ingen kan modbevise – må det så ikke erkendes at forskerens kvalitative vurderinger og dermed det subjektive element spiller en temmelig afgørende rolle ikke blot for de spørgsmål han stiller, men også for de svar han finder?

En historikers »kendskab til verden og menneskene« er jo nemlig ikke noget sikkert og objektivt med en vis udstrækning. Det indbefatter talrige, mere eller mindre velbegrundede formodninger og er nøje forbundet med historikerens subjektive vurderinger og holdninger. En tidligere anmelder (Lorenz Rerup i Kristeligt Dagblad 7. april 1964) har peget på at forf. kun i ringe grad beskæftiger sig med milieuets virkning på historikeren i den henseende. Erfaringen viser os at grundige og redelige forskere med forskellig national eller anden særlig milieutilknytning kan komme til temmelig forskellige resultater. Af central betydning er det at historikere svarer meget forskelligt på spørgsmålene: Hvad er et menneske, hvilke faktorer bestemmer dets adfærd, hvor stor indflydelse kan den enkeltes handlinger have på det historiske forløb? Svarene kan indgå i en sammenhængende filosofi eller verdensanskuelse eller være udtryk for løsere meninger og holdninger. Konsekvensen bliver afvigelser mellem forskningsresultaterne fra historiker til historiker og fra det ene forskningsmilieu til det andet, afvigelser som varierer fra nuancer til uforligelige modsætninger. Hvis forf. havde draget blot marxistisk historieforskning mere ind i sine teoretiske overvejelser, var det nok kommet klarere frem hvor vigtigt dette forhold er for vort problem (jfr. dog s. 13, 113, 150).

Jeg ser ikke en ulykke i det e. m. m. store subjektive element i vort arbejde. Det er med til at give historien dens rigdom og stimulere forskningen. Og det forhindrer mig ikke i at tro at stadig flere sider af fortidens liv bliver belyst fra forskellige synspunkter gennem redelige undersøgelser, selv om »sandheden om fortiden« er uopnåelig. Det udelukker heller ikke at talrige historikere inden for et meget omfattende milieu, som f. e. »den vestlige verden«, under gensidig påvirkning kan enes om mange forskningsresultater og diskutere en lang række historiske problemer rationelt. Paradoksalt nok har, tror jeg, en voksende forståelse for den meget komplicerede vekselvirkning mellem materielle og åndelige faktorer i historien (jfr. s. 153) gjort det lettere for historikerne at enes (jfr. Paul Diderichsen, H. V. Brøndsted og Povl Bagge: Videnskab og Livssyn, 1952, s. 64 ff., 72 ff.). Jeg vil også gerne tro at historieteoriens klarlæggelse af vore erkendelsesmidler og beskrivelsesmetoder kan hjælpe os videre ad den vej. Derimod tvivler jeg på at teorien kan give os et redskab til at måle vore forskningsresultaters overensstemmelse med den for bestandig svundne virkelighed (jfr. side

153). Forf. har i hvert fald ikke kunnet overbevise mig om at det er muligt.

Det foregående har næsten udelukkende været indvendinger, men mest mod noget som der kan være forskellige meninger om. Det viser at bogen ikke blot er meget oplysende, men at den også har den gode egenskab at kunne rejse diskussion. Den har vakt interesse og vundet berettiget anerkendelse også uden for Danmark. Jeg anbefaler den varmt til alle historisk interesserede her hjemme, som har en fremmedordbog ved hånden og ikke er bange for at tænke sig godt om når de læser.

POVL BAGGE

ROLF TORSTENDAHL: Källkritik och vetenskapssyn i svensk historisk forskning 1820–1920. *Studia Historica Upsaliensia*. Scandinavian University Books. Norstedts. Uppsala 1964. 426 sider. 48 sv. kr.

Så sent som i 1954, på den nordiske historikerkongres i Åbo, kunne man opleve at se de svenske historikere stå over for hinanden i to stærkt uenige grupper, en uppsvensk med Nils Ahnlund som den centrale skikkelse overfor en sydsvensk eller Weibullsk. På den ubefæstede danske student virkede ikke alene diskussionens skarphed chokerende, også dens indhold overraskede: hvordan kunne kildekritik blive genstand for en »princip-debatt« som om det drejede sig om en livsanskuelse?

Man bliver mindet om situationen under læsningen af Rolf Torstendahls disputats, selv om den kun indeholder enkelte af præmisserne til den. Når Torstendahl har valgt kildekritik som sit ene undersøgelsesaspekt og indledningsvis bestemmer den som afgørelse af kildernes troværdighed ud fra pluralitet, kronologi, tendens og afhængighed, altså i den fuldt udbyggede form som den fik i den klassiske metodelære, er det nok under indtryk af den epokeskabende betydning, man har tillagt netop Lauritz Weibulls kildekritik. Det er imidlertid disputatsens tese, at det principielt nye, som Lauritz Weibull ved sin tiltrædelse af professoratet i Lund i 1919 blev den første exponent for ved svenske universiteter, ikke var kildekritik, men det empiriske videnskabssyn, der stod i modsætning til den idealistiske opfattelse af, hvad historie som videnskab er, som havde været et fællestræk for alle svenske universitetshistorikere, siden Geijer i 1817 blev professor.

Bogens disposition er kronologisk, og inden for hver generation undersøges dels kildekritikken, dels videnskabssynet, men med understregning af interrelationen mellem de to kategorier. Til de ovennævnte fire fremgangsmåder til afgørelse af kilders troværdighed følger forfatteren en femte, der i den første del af perioden var langt den hyppigst anvendte,